

İlki Delhi'de olmak üzere (1211/1796) Kur'an-ı Kerim'in ve çeşitli tefsirlerin kenarında yahut şerh ve hâşiyeleriyle birlikte çok sayıda baskısı yapılmıştır (Kalküta 1256; Kahire 1280; Kahire 1302, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye* ve *Tefsiru İbn 'Abbâs* ile birlikte; Kahire 1303, 1308, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye* ve Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'nin *İmlâ'ü mâ menne bihi'r-rahmân*'i ile Süyûtî'nin *Müfahhamâtü'l-Kur'ân*'i kenarında; Bombay 1282; Delhi, ts.). Muînüddin el-İcî'nin *Cevâmî'u't-tibyân*'i ve Ukberî'nin *et-Tibyân*'i ile birlikte bulunan *Tefsîrû'l-Celâleyn*, Sabri Muhammed Mûsâ ve Muhammed Fâyiz Kâmil'in yanı sıra (Beyrut, ts.) Ebû Fâris ed-Dahdâh (Beyrut 2000) tarafından neşredilmiştir. Eser Türkçe'ye (*Tefsîr-i Celâleyn: Celâleyn Tefsiri Tercümesi* [Ali Rıza Kaşeli v.dğr., I-III, İstanbul 1997]; *Kelime Anamlı Celâleyn Tercümesi* [Taha Alp v.dğr., I-V, İstanbul 2005]) ve İngilizce'ye (trc. Feras Hamza, *Tafsir Al-Jalalayn*, Fons Vitae [Louisville], 2008) çevrilmiştir. Abdürraûf es-Sinkilî'nin (ö. 1105/1693 [?]) ilk Malayca Kur'an tefsiri kabul edilen *Tercümânü'l-müstefid*'inin (I-II, İstanbul 1302) aslını *Tefsîrû'l-Celâleyn*'den yapılmış kısmî tercüme oluşturur (Riddell, s. 49, 146). Eser üzerine İbrâhim Muhammed Ebû Süleyman *Tahrîcü ehadîsü'l-merfû'a fi Tefsîri'l-Celâleyn* (1403, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi) ve Abdurrahman Altuntaş *Celâleyn Tefsiri ve Metodu* (2004, Ankara Üniversitesi) başlıklı birer yüksek lisans tezi hazırlamıştır (ayrıca bk. SÜYÛTÎ [Tefsirciliği]).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût), Beyrut 1994; Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessîrin* (nşr. Süleyman b. Salâh el-Hizzî), Medine 1417/1997, s. 296; Keşfü'z-zunûn, I, 445; Cemal, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), I, 7; IV, 616; Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Kahire, ts. (Mektebetü Dâri İhyâ'it-kütübî'l-Arabiyye), IV, 626; Brockelmann, *GAL*, II, 114, 145; *Suppl.*, II, 179-180; Kâsım el-Kaysî, *Târîhu't-tefsîr*, Bağdad 1385/1966, s. 78; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 596-597; *el-Fihrisü's-şâmil: Mahtûâtü't-tefsîr* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1987, VI, 1566-1666; IX, 2360-2363, 2384-2389; X, 2763-2779; Muhammed b. Cemil Zeynû, *Tenbihât mühimme 'alâ Kurâtî'l-ayneyn 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Kahire 1410, s. 3-82; P. G. Riddell, *Islam and the Malay-Indonesian World*, London 2001, s. 49, 146; Kâsım Yâsir ez-Zeydî, "Menhecü'l-Celâleyn fi tefsîri'l-Kur'ân", *Âdâbü'r-Râfideyn*, V, Musul 1974, s. 15-150; VIII (1977), s. 367-405; Ali Akpınar, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Sivas 1998, s. 181-198.

ALİ AKPINAR

TEFSİRÜ'L-ESMÂ ve'd-DAVÂT (تفسير الأسماء والدعوات)

Hattâbî'nin
(ö. 388/998)
esmâ-i hüsnâ
ve duaya dair eseri.

Kaynaklarda adı *Kitâbü Şerhi'd-du'â*, *Tefsîru esâmî'r-rab 'azze ve celle, Me'ânî'd-da'avât ve tefsîruhâ, Şerhu'l-esmâ'i'l-hüsnâ, Şerhu'l-ed'iyeti'l-me'sû-re, Şe'nü'd-du'â*, *Şe'nü'l-ed'iyeti'l-me'sû-re, Kitâbü'd-Du'â* şeklinde de geçer. İlmî neşir nüshasında 300 sayfa civarında bir hacme sahip bulunan kitabın üçte biri İbn Huzeyme'nin *Şe'nü'd-du'â* (*Kitâbü'd-Du'â*, *Kitâbü'd-Da'avât*) adlı risâlesinin şerhi mahiyetindedir (*DîA*, XX, 80). *Tefsîrû'l-esmâ*'nın muhtevasını dört bölüm halinde incelemek mümkündür. Birinci bölümde dua kelimesinin etimolojisi yapılmış, duanın bir ibadet konumunda olduğuna dikkat çekilmiş, onun takdîr-i ilâhîyi değiştirip değiştiremeyeceği hususu tartışılmış ve âdâbı anlatılmıştır. İkinci bölümde Hz. Peygamber'den rivayet edilen dualara giriş niteliğinde doksan dokuz esmâ-i hüsnâ hadisi kaydedilmiş, burada geçen "ihâsâ" (isimleri kavrayıp gereğince amel etme) kavramının açıklanmasından sonra isimler hadisteki sıraya göre şerhedilmiştir. Müellif Ebû Hüreyre'den gelen diğer bir rivayette yer alan, doksan dokuz ismin dışındaki yirmi üç ismi de kısaca açıklamış, "dehr" (felek) kelimesinin esmâ-i hüsnâdan sayılamayacağına, ayrıca esmâ-i hüsnâ içinde yer alıp insanlar için de kullanılan bazı kavramların muhteva bakımından ilâhî isimlere benzetilemeyeceğine dikkat çekmiştir. *Tefsîrû'l-esmâ*'nın üçüncü bölümü *Şe'nü'd-du'â*'nın şerhinden ibarettir. Burada Hz. Peygamber'den nakledilen altmış üç dua, zikir ve niyaz metninin izahı sırasında kelimelerin etimolojisinin yanı sıra dua, zikir ve niyazın âdâbına ve insanın iç dünyasındaki etkilerine değinilmiştir. Risâlenin başlıca konuları arasında uykudan uyanınca okunacak dua, dünyaya ait kötülüklerden, kabir ve âhiret azabından korunma duaları, seyyidü'l-istiğfâr, sağlık, âfiyet ve mağfiret talebi, ezan duası, doğruyu bulma ve doğrudan sebat etme niyazı, tesbih ve hamd örnekleri, özlü sözler ve nasihatler sayılabilir. Ancak metinlerin bir kısmının müstakil konu teşkil etmeyip birden fazla rivayetler halinde kaydedildiği ve bazı rivayetlerin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Şerhedilen İbn Huzeyme'ye ait risâlenin herhangi bir nü-

hasına henüz rastlanmamıştır (*Şe'nü'd-du'â*, neşredenin girişi, s. 9-10). Dördüncü bölüm İbn Huzeyme'nin risâlesinde yer almayan, Resûlullah'tan nakledilmiş elli üç duayı içermektedir, bu metinler de şerhedilmiştir. Söz konusu dua konuları içinde sefere çıkış ve dönüş duası, Hz. Peygamber'in kendisinin ve torunları Hasan ile Hüseyin'in korunmasıyla ilgili duası, sabah namazı duası, rüzgâr ve fırtınanın tehlikelerinden korunma duaları, yağmur duası ve yemek duası yer almaktadır. *Tefsîrû'l-esmâ*' ve'd-da'avât, dört yazma nüshasından hareketle Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk tarafından yayımlanmış, neşirde sayısı 150'ye yaklaşan hadislerin kaynakları gösterilmiş ve kitabın sonunda indekslere yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 7-47; Salih Karacabey, "Hattâbî", *DîA*, XVI, 491; Mustafa Işık, "İbn Huzeyme", a.e., XX, 80.

BEKİR TOPALOĞLU

et-TEFSİRÜ'L-KEBİR

(bk. MEFÂTİHU'L-GAYB).

TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-AZÎM

(تفسير القرآن العظيم)

Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr'in

(ö. 774/1373)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Tefsir tarihinde Selefi ekolün temsilcilerinden olan İbn Kesîr'in Allah'ın kelâmının mânalarını ortaya koyma ve tefsir ilmini öğrenip öğretmenin âlimler üzerine farz olduğu düşüncesiyle kaleme aldığını belirttiği eser (I, 3) *Tefsîru İbn Kesîr* diye de bilinmekte ve rivayet tefsirleri arasında Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ından sonra en meşhur tefsir kabul edilmektedir (M. Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessîrîn*, I, 236). Bazı âlimlerce kendi türünde eşsiz bir çalışma sayılan eser tefsir usulüne dair bir mukaddimeyle başlar. Müellifin, büyük ölçüde hocası Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *Mukaddimetü't-tefsîr* (*Mukaddime fi usûli't-tefsîr*) adlı risâlesinden iktibas ettiği mukaddimedeki tefsirin gerekliliği, en güzel tefsir yöntemleri, re'y ile tefsirin cevazı gibi konulara temas edilir. Eserde yer alan ikinci bir mukaddimedeki Kur'an'daki âyet, kelime ve harf sayısı, Kur'an'ın hizip ve cüzlere ayrılması, sûre ve âyet kelimelerinin anlamı, Kur'an'-

TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-AZİM

da Arapça dışında kelime bulunup bulunmadığı gibi konularla ilgili bilgilere yer verilir. Bu arada Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, Sîbeveyhi, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Amr ed-Dânî, İbn Cerîr et-Taberî, Bâkîllânî ve Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî gibi âlimlerin aynı konularla ilgili görüşlerinden faydalanılmıştır. İbn Kesîr'in kaynaklarının başında Taberî ve İbn Ebû Hâtim'in eserleri gelir. Müellif hemen her âyetin tefsirinde bu iki âlimden nakillerde bulunur. Ayrıca Mukâtil b. Süleyman, Zemahşerî, Ferrâ el-Begavî, İbn Atıyye, Fahreddin er-Râzî ve Kurtubî gibi müfessirlerin görüşlerine başvurur. Hadisler konusunda *Kütüb-i Sitte* müellifleri başta olmak üzere Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Taberânî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, İbn Ebû Şeybe, İbn Hibbân ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'den sıkça rivayet nakleder. Tarihle ilgili olarak İbn İshak, İbn Hişâm, Vâkıdî ve İzzeddin İbnü'l-Esir gibi müelliflerin eserlerinden yararlanır.

Rivayette sıhhat ölçüsünün esas alındığı eserde âyetler kısımlara bölünerek açıklanmış, âyetlerin mâna ve muhtevası hakkında kısa izahlar yapılmış, daha sonra bu âyetlerin Kur'an'ın bütünü içindeki anlamını belirlemek amacıyla diğer sûrelerdeki âyetlerle ilgisi kurulmuştur. İbn Kesîr'in eseri tefsirler arasında aynı konuda en fazla âyetin kaydedildiği bir çalışma olarak bilinmektedir (a.g.e., a.y.). Bunun ardından tefsir edilen âyetlerle ilgili Hz. Peygamber'den, sahâbe ve tâbiîn âlimlerinden gelen rivayetler aktarılmış, mevcut rivayetler arasında merfû olanlara öncelik verilmiştir. İbn Kesîr tefsirinin başta gelen özelliği rivayetler konusunda güvenilir olmasıdır. Hemen her âyetin tefsirinde gerek sebe-i nüzûl gerekse açıklama bağlamında çok sayıda rivayete yer verilmiş, bu rivayetler hem sübût hem delâlet açısından titiz bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bu değerlendirmeler çerçevesinde İbn Kesîr bazı görüşleri kuvvetli, bazılarını zayıf kabul etmiş ve bu konudaki tercih sebeplerini açıkça belirtmiştir. Ayrıca belli âyet ve sûrelerin faziletine dair nakledilen rivayetler hususunda titiz davranmış, uydurma hadislere pek itibar etmemiştir. İbn Kesîr aynı titizliği İsrâiliyat konusunda da göstermiştir. İsrâiliyat'ı Kur'an ve Sünnet'e uygun olan, uydurma olduğu açıkça bilinen ve doğru olup olmadığı bilinmeyen rivayetler şeklinde üç grupta değerlendirmiş, muhtelif âyetlerin tefsirinde çok sayıda İsrâilî haber aktarmakla birlikte Kur'an ve Sünnet'e aykırı bilgiler içeren haberlerin kabul edilemeyeceğini özel-

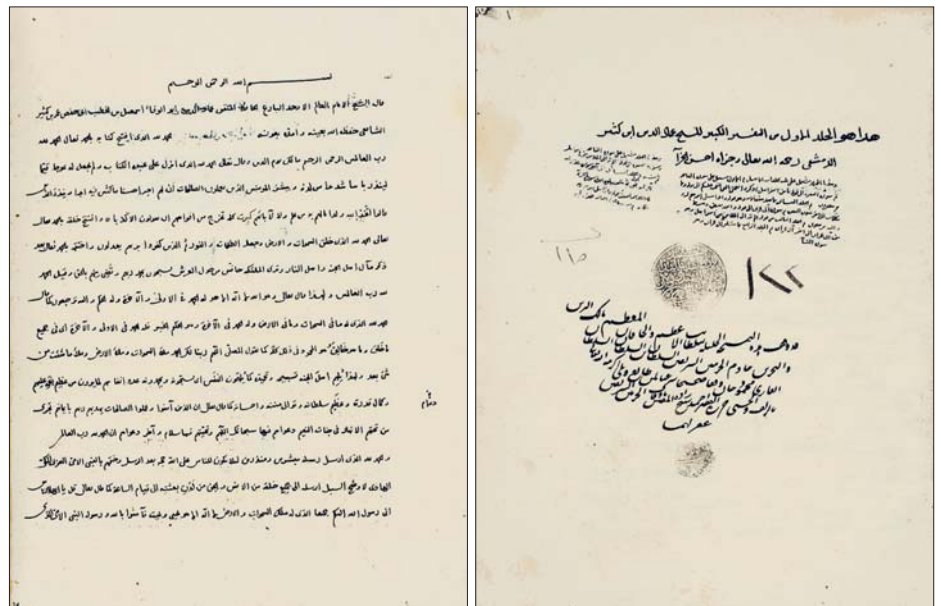
likle belirtmiştir (M. Hüseyin ez-Zehabî, *el-İsrâ'iliyyât*, s. 133-134). Öte yandan mu-kaddimedede Ashâb-ı Kehf'in isimlerini, köpeklerinin rengini, Hz. Mûsâ'nın asâsının hangi ağaçtan yapıldığını söylemenin kimseye bir fayda sağlamayacağına dikkat etmiş, fakat Mâide sûresinin 12. âyetinde zikredilen on iki nakibin isimlerini tek tek sayarak (II, 32) pek çok âyetin tefsirinde bu tür bilgileri aktarmakta sakınca görmemiştir. Eserin bir rivayet tefsiri olması sebebiyle âyetlerde dil bilgisi açıklamalarına nâdiren yer verilmiştir. Dille ilgili konularda genellikle Sîbeveyhi, Zeccâc, İsmâil b. Hammâd el-Cevherî ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın isimlerini zikreden müellif, bilhassa Mekki sûrelerde yer alan garîb kelimelerin izahında daha çok İbn Abbas ve Mücâhid gibi sahâbe ve tâbiîn âlimlerinin görüşlerine başvurmuş, bu arada sık sık Arap şiiriyle istişhâda bulunmuştur.

Fıkıhta Şâfiî mezhebine mensup olan İbn Kesîr, fikhî konularda genellikle bu mezhebin görüşlerini tercih etmekle beraber zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerinin doğru olabileceğini dile getirerek mezhep taassubundan uzak olduğunu belirtmiş, yalnız Şi'a'nın fikhî tercihleri için aynı tavır ortaya koymamış, bu mezhebi sert bir dille eleştirmiştir (II, 26). Fikhî konularla ilgili ayrıntıları yer yer "mes'ele" başlığı altında zikretmiş, âyetlerden farklı hüküm çıkarmada kıraat farklılıklarının etkisine

işaret bağlamında bazı şâz kıraatleri de zikretmiştir (I, 24-25, 548, 584). İbn Kesîr muhtemelen İbn Teymiyye'nin etkisiyle Hanbelî kelâmını benimsemiş, özellikle Allah'ın haberî ve fiilî sıfatlarıyla ilgili âyetleri genelde Selef akidesine uygun biçimde yorumlamıştır. Meselâ arşa istivâya dair âyetin (el-A'râf 7/54) tefsirinde hiçbir te'vile gidilmemesi gerektiğini, bu konuda Mâlik, Evzâî, Sevrî, Leys b. Sa'd, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye gibi Selef âlimlerinin teşbih ve ta'tili reddeden görüşlerinin esas alınmasını istemiştir (II, 220, 499). Haberî sıfatlarla ilgili diğer bazı âyetlerde müteahhirin Ehl-i sünnet kelâmcılarının te'vil anlayışını benimsemiş, bu çerçevede Mâide sûresinin 64. âyetinde Allah'a izâfe edilen "iki el" tabirini "ilâhî lutuf ve ihsanın bolluğu" şeklinde yorumlamıştır (II, 75). Ayrıca rû'yetullahla ilgili âyetlerin tefsirinde olduğu gibi yer yer Mu'tezile'ye eleştiriler yöneltmiştir (II, 244).

İbn Kesîr tefsiri, erken dönemlere ait tefsir ve esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin sıhhatini tesbit açısından önemli bir eserdir. Bunun yanında nakle dayalı tefsir geleneğinin en belirgin özelliklerin arasında sayılan uydurma haberlerin çokluğu, İsrâiliyat ve rivayetlerdeki senedlerin hazfi gibi hususlardan büyük ölçüde uzak kaldığından klasik tefsirler arasında müstesna bir yere sahiptir. M. Reşid Rızâ, tefsiri gerek Selef müfessirlerinden nakledilen rivayetlere önem verilmesi, gerek âyetlerin an-

İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm* adlı eserinin unvan sayfasıyla ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 122)

lamlarını ve içerdikleri hükümleri açıklamaya özen gösterilmesi, gerekse pek çok müfessirin uzun uzadıya anlattığı i'rab ve edebî sanatlarla Kur'an'ın gerçekten anlaşılmasına ve ondan ibret alınmasına hiçbir katkı sağlamayan diğer konulara yer vermekten kaçınılmış olması bakımından en meşhur tefsirlerden biri diye över (Mennâ' Halîl el-Kattân, s. 386-387). Kahire başta olmak üzere (1342, 1343-1347, 1390) Beyrut (1980, 1983, 1996), İstanbul (1984) ve Riyad'da (1418/1997) defalarca basılan eserin ilmî neşrini Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr. (I-VIII, Kahire 1971-1973), Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Mansûre 1996), Hassân el-Cibâlî (Riyad 1999), Sâmi b. Muhammed es-Selâme (I-VIII, Riyad 1418/1997), Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr. (Riyad 2004), Seyyid Muhammed Seyyid v.dğr. (I-VIII, Kahire 2005) gerçekleştirmiştir.

İbn Kesîr'in tefsiri üzerine birçok ihtisar çalışması yapılmıştır. Affüddin Saîd b. Muhammed el-Kâzerûnî (*el-Bedrü'l-münîr el-mûlahhâş min Tefsiri İbn Kesîr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 384), Ahmed Muhammed Şâkir (*Umdetü't-tefsîr*, Kahire 1956-57), Muhammed Ali es-Sâbûnî (I-III, Beyrut 1393/1973-1974, 1406/1987; Cidde 1406/1986; İstanbul, ts.), Muhammed Küreyyim Râcih (Beyrut 1983), Muhammed Nesîb er-Rifâî (*Teyisürü'l-aliyyi'l-kadîr*, Riyad 1407/1987), Muhammed Ahmed Ken'ân (*Fet-hu'l-kadîr*, I-V, Beyrut 1992), Safiyyürrahman el-Mübârekpûrî v.dğr. (*el-Mişbâhu'l-münîr*, I-X, Riyad 2000; bu muhtasar İngilizce, Fransızca ve Urduca gibi dillere çevrilmiştir), Ahmed Abdürrâzık Bekrî (v.dğr., I-III, Kahire 2001), Muhammed İbn Riyâd Ahmed es-Selefî (I-II, Riyad 2001), Muhammed Mûsâ Âlü Nasr (Küveyt 1426), Muhammed Süleyman el-Eşkar (I-III, Amman 2009) ve Nâsirüddin el-Elbânî ile Muhammed Sâlih el-Useymin'in (I-III, Kahire, ts.) muhtasarlari bunlar arasında sayılabilir. Yemenli Zeydî fakih Behrân, İbn Kesîr'in tefsiriyle Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ını *et-Tefsîrû'l-kebîr* adıyla bir araya getirmiştir (bk. BEHRÂN). Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlı ve iki arkadaşı tefsirde geçen hadisleri alfabetik olarak sıralamış ve *Fihrisü ehadîsi tefsiri İbn Kesîr* adıyla neşretmiştir (Beyrut 1406/1986). Eseri Eşref Ali Tehânevî (Diyûbend, ts.) ve Muhammed Júnâgarhî (I-V, Lahor 2009) Urduca'ya, Hacı Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner Türkçe'ye (*Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I-XVI, İstanbul 1983-1988, 1993-1994), Muhammed Mehdî eş-Şerîf İngilizce'ye (*The Exegesis of the Grand Holy Qur'an*, I-IV, Beyrut 2006) ve İsmet Kasu-

moviç I. cildi Boşnakça'ya (Sarajevo 2000) çevirmiştir.

İbn Kesîr ve tefsiri hakkında çok sayıda akademik çalışma yapılmış olup başlıcaları şunlardır: Doktora tezleri: Muhammed Abduh Abdurrahman, *Tahkîku ve tahricü ve dirâsetü ehadîsi sûreti'l-Kehf min tefsiri İbn Kesîr* (1404, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Ahmed Ömer Abdullah el-Gânî, *İstidrâkâtü İbn Kesîr 'alâ İbn Cerir fi tefsirih* (1405, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Roy Young Muhammad Mukhtar Curtis, *Authentic Interpretation of Classical Islamic Texts: An Analysis of the Introduction of Ibn Kathir's 'Tafsir Al-Qur'an Al-Azim'* (1989, University of Michigan); Gâlib Muhammed Hevâyiş, *er-Rivâyâtü'l-müsne'de 'inde İbn Kesîr min kütüb bi't-tefâsiri'l-mefkûde* (1994, Câmiatü Ümmi'l-kurâ [Mekke]); Muhammed b. Abdullah b. Sâlih el-Fâlih, *Hayâtü İbn Kesîr ve menhecühü fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm* (1420, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd [Riyad]). Yüksek lisans tezleri: Muhammed Abduh Abdurrahman, *Tahricü ehadîsi sûreti'Ra'd min Tefsiri İbn Kesîr* (1401, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Süleyman İbrâhim el-Lâhim, *Menhecü İbn Kesîr fi't-tefsîr* (1401, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd [Riyad]); Matâr Ahmed Müsfir, *İbn Kesîr müfessiran* (1402 Câmiatü Ümmi'l-kurâ [Mekke]); Abdülkâdir Mansûr, *Tercihât el-Hâfız İbn Kesîr li-me'âni'l-âyât fi tefsirihî 'arz ve dirâse* (1407, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Muhammed b. İbrâhim Terâverî, *Mevkûfû'l-İmâm İbn Kesîr mine'l-İsrâ'iliyyât fi dav'i tefsirihî* (1407, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Atik Aydın, *İbn Kesir'in Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri* (1996, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Abdülazîz b. Abdullah ez-Zîr, *el-Hâfız İbn Kesîr ve cühûdühü fi'l-cerhi ve't-ta'dîl fi tefsirihî* (1418, Câmiatü'l-Melik Suûd [Riyad]); Hayrî Kadri Eyyûb Mahmûd, *Menhecü İbn Kesîr fi naqdi'l-merviyât min hilâli tefsirihî li'l-Kur'ân* (1997, Kahire Üniversitesi); Abdullah Bayram, *İbn Kesir'in Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm Adlı Eserinin İsrâiliyyât Açısından Değerlendirilmesi* (1999, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Enes Sâlih Ahmed Rızâ, *İhtiyârâtü'l-İmâm İbn Kesîr fi tefsirihî* (2000, Câmiatü Ümmüdermân el-İslâmiyye); Hasan Ergül, *Rivâyet Tefsiri Açısından Taberî ve İbn Kesir Tefsirlerinin Mukayesesi* (2004, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ramazan Şen, *İbn Kesir Tefsirin-*

de Hıristiyanlık (2006, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, Beyrut 1983, I-IV; *Keşfü'z-zunûn*, I, 439; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 570-571; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1405/1985, I, 232-238; a.mlf., *el-İsrâ'iliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*, Dımaşk 1405/1985, s. 133-141; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, II, 206-235; a.mlf., "İbn Kesîr ve Tefsiri", *AÜİFD*, XXV (1982), s. 45-59; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1993, s. 386-387; Muhammed Râşid, "İbn Kesîr: Hayâtühü ve mü'ellesâtüh", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-ilmî el-Hindî*, V/1-2, India 1980, s. 241-244; Ali Eroğlu, "Meâlimü't-tenzil ve Tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm Tefsirleri Üzerine Bir Mukayese", *EAÜİFD*, sy. 9 (1990), s. 280-303.

☞ MUSTAFA ÖZTÜRK

TEFSİRÜ'L-KURTUBÎ

(bk. el-CÂMÎ' li-AHKÂMÎ'L-KUR'ÂN).

TEFSİRÜ'L-MENÂR

(تفسير المنار)

Reşid Rızâ'nın

(ö. 1935)

Kur'an tefsiri.

Asıl adı *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm* olup ilk defa M. Reşid Rızâ'nın Kahire'de yayımladığı *Mecelletü'l-Menâr*'da tefrika edildiğinden bu adla meşhur olmuştur. Muhammed Abduh ile Cemâleddîn-i Efgânî'nin çıkardıkları *el-'Urvetü'l-vüşkâ* dergisinde yer alan ve sosyal problemlere ışık tutan makalelerdeki ruhu yansıtacak, yüz yılın ihtiyaçlarına cevap vermekle birlikte mevcut tefsirlerdeki bilgileri tekrar etmeyecek nitelikte bir tefsirin kaleme alınmasını zorunlu gören Reşid Rızâ'nın ısrarları sonunda Muhammed Abduh, Câmiu'l-Ezher'de tefsir dersleri vermeyi kabul etmiş ve 1899-1905 yılları arasında Fâtiha'dan başlayıp Nisâ sûresinin 125. âyetine kadar olan kısmı tefsir etmiştir. Abduh'un vefatı üzerine Reşid Rızâ çalışmayı sürdürmüş ve 1935'te ölümünden kısa bir zaman öncesine kadar Yûsuf sûresinin 52. âyetinin sonuna gelmiştir. Eserin ilk bölümleri Abduh'un ders notlarından oluştuğu için tefsirin kime nisbet edileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak kitabın tamamı Reşid Rızâ'nın kaleminden çıktığı gibi kendisi yalnız Abduh'un görüşlerini aktarmakla kalmamış, hocasının derslerinde tuttuğu notlara dayanarak eseri genişletmiş, özellikle lugat ve rivayet tefsiri açısından ilâvelerde bulunmuştur; bu